



Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 10, Aralık 2017, s. 246-272

Yrd. Doç. Dr. Özgür KIYÇAK

Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
kiyacokozgur@gmail.com

ZITLIKLARIN ŞEKİLLENDİRDİĞİ BİR HİKÂYE: ŞEYH SAN'AN*

Bunca tebâyi' ki olur muhtelif
Zıdd ile her nesne olur münkeşif
(Atâyî)

Özet

Klâsik edebiyatımızı anlamak, bu edebî geleneği besleyen kaynakları tanımak ve anlamakla mümkündür. İslâm düşüncesi “Her şey zıddıyla bilinir” anlayışıyla başlamaktadır. Ortak İslâm medeniyetinin şekillendirdiği klâsik edebiyatın bünyesinde İslâm düşüncesinin anlam kodları önemli bir yer tutmaktadır. Ferîdüddin Attâr’ın Mantıku’t-Tayr adlı eserinde yer alan “Şeyh San’an” hikâyesinde anlam, mesaj, estetik kod, kurgu, vb. edebîliği oluşturan yapılar bütünüyle bu anlayış çerçevesinde varlık kazanmıştır. Eserde düşünce hayatının edebî eseri besleyen anlam ve estetik kodları dikkat çekmektedir. Hikâyede Müslüman-Hıristiyan, küfür-îmân, Allah’a secde-puta secde vb. karşıt unsurların hikâyenin merkezindeki aşk ve tasavvuf anlayışını beslediği görülmektedir. Hikâyenin mihveri olan aşk ve tasavvufun anlam dünyasının tebellür etmesi Attâr’ın şuurlu tercihi ve geleneğin tabîi şekillendiriciliği ile olmuştur. Klâsik edebiyatın anlam ve estetik kodlarının anlamlandırılmasında düşünce hayatının verilerini kullanma; edebî eseri tarih, felsefe, sosyoloji okumaları ile ele alma ve değerlendirme orijinal ve doğru sonuçlar doğurmaktadır. Attâr’ın Şeyh San’an hikâyesi bir bütünlük içinde İslâm düşüncesinin “Her şey zıddıyla bilinir” anlayışının şekillendirdiği bir hikâye olmakla beraber zıtlık düşüncesinin

* Bu makele 12-14 Mayıs 2017 tarihlerinde Atatürk Üniversitesi Atasem aracılığıyla düzenlenen “Uluslar Arası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni”nde aynı başlıkla sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

mâhiyeti Acem tasavvufunun izlerini taşımaktadır. Hikâyenin bu çerçevedeki bir değerlendirmesi zengin bir malzeme sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh San'an, Zıtlık, Aşk, Tasavvuf, İslâm Düşüncesi

A STORY GIVEN SHAPE BY CONTRADICTIONS: SHEIKH SAN'AN

Abstract

It is possible to recognize our classical literature, by recognizing and understanding the sources that feed this literary tradition. Islamic thought begins with the understanding that "everything is known with its opposite". The meaning codes of Islamic thought have an important place in the classical literature shaped by the common Islamic civilization. In "Sheikh San'an Story" taking place in the piece of art created by Ferîdüddin Attâr's named "Mantiku't-Tayr", structures constituting the literariness such as meaning, message, aesthetic code, fiction, etc. have gained existence entirely within this understanding. It draws attention to the meaning and aesthetic codes that feed the literary work of the thought life. In the story, it is seen that the opposite elements such as Muslim-Christian, profanity-faith, prostration to Allah – prostration to icons and so on, feed the understanding of love and mysticism in the center of the story. The notion of love and mysticism, which is the axiom of the story, is embodied by the natural shaping of Attâr's conscious preference and tradition. Using the expressions of thought in the meaning and aesthetic codes of classical literature and handling them by history, philosophy and sociology reading, gives original and accurate results. Attâr's Sheikh San'an story contains the traces of "Assumption of Conscience" which is originated by Persian mysticism, as well as being a story shaped by the idea of Islamic thought in the sense of "everything is known with its opposite" in a unity. Evaluation of the story in this context, presents a rich material.

Keywords: Sheikh San'an, Contradiction, Love, Sufism, Islamic Thought

Giriş

Edebiyat bir güzel sanat şubesidir. Onun bu şube içindeki yerini belirleyen nitelikleri olmuştur: Malzemesinin dil olması, zihnî bir süreç oluşu vb. Bununla beraber o hem bir sanat hem de araştırmacı için bir bilim sahasıdır. Onun diğer sosyal ve beşerî ilimlerle olan büyük kesişim noktası dikkate değerdir. Edebiyatın estetik dünyası içinde muvazenin bazen estetikten bazen de faydadan yana olmasına rağmen hakikî bir edebî eserde her iki unsurun dengesi bulunmaktadır. Edebî eser bir dünya görüşünün ya da felsefî düşünüşün estetik çerçevede sözcüsü olabilir. (Okay 1994, 396) Diğer bilim dalları edebiyat için birer malzemedir. Estetik dokuyu ya da muhtevâyı şekillendiren malzemenin bu çerçevede tetkiki de elzemdir.

Klâsik edebiyat içinde şekillendiği her bir kavmî coğrafyanın millî değerlerini muhafaza ile beraber ortak İslâm medeniyetinin bir mahsulüdür. Orada sanat eserine mahsus ferdî, millî, medenî, evrensel değerler ile çağ ve toplum değerlerini bulmak mümkündür. İslâm medeniyeti nüfûz ettiği geniş coğrafya ve içinde hayat bulduğu muhtelif milletler sebebi ile renkli, sentez bir görünüm arz etmektedir. Bu geniş yelpaze içinde vücut bulan klâsik edebiyatın teşekkül kaynaklarında da aynı çeşniyi bulmak mümkündür. Böylelikle onu anlamak ve estetik kodlarını çözmek mezkûr medeniyetinengin dünyasını; tarihî, ilmî, sosyal, vb. belirleyici âmillerini araştırmayı zorunlu kılmaktadır.

A. Türk-İslâm Düşüncesinde Zıtlık

İslâm dini İslâm medeniyetinin en büyük müşteregini oluşturmaktadır. Bununla beraber İslâm dini yayıldığı geniş coğrafyada kaçınılmaz olarak kavmî özelliklerin boyasına boyanmıştır. Böylelikle de aynı menşein zaman zaman zıt kutupları ile karşılaşmaktadır. Ümmet düşüncesinin birleştiriciliği kendi iç dünyasında zıt kutuplar da doğurmuştur. Tek bir İslâm medeniyeti algısının oluşmasında orta zaman müştereklerinin çokluğu yer almaktadır. (Ülken 2013, 81) İslâm medeniyeti içinde bu hâliyle Türk, İran ve Arap İslâmından bahsetmek mümkündür. Ümmet düşünüşü içinde şahsî ve millî öğelerden söz edilebilir.

Düşünce hayatının kapsadığı unsurlardan (kolektif tefekkür, kozmogoni, teoloji, mitoloji, hikmet) (Ülken 2013, 7, 11) bir kaçına bakıldığında yeterli bir fikir edinilmektedir. Türk kozmogonisi İran ve Çin kozmogonileri ile mukayeseli incelendiğinde benzerlikler ve farklılıklar görülmektedir. Zıtlık anlayışı her üç kozmogonide yer almakla beraber farklı görünümler arz etmektedir. Çin kozmogonisinde zıt unsurların çarpışması bir uyum, oluşum ve doğuş oluştururken İran kozmogonisinde zıt unsurların çarpışması bir uyum ve birleşme doğurmamaktadır. (Ülken 2013, 24, 25, 26, 27) Türk kozmogonisi ise tevhitçi bir anlayışa sahiptir. Türk kozmogonisinde âlem birbirinin zıddı iki prensip çerçevesinde izah edilmekte ve bu zıtlıklar bir uyum içinde birbirini tamamlamaktadır. (Ülken 2013: 29, 30) Bu tefekkür şekli sadece kozmogonide değil sosyal hayattan sanat hayatına kadar pek çok cihette yansıma bulmaktadır.

Türk kültür tarihindeki zıtlıklar arasında uyum gören bu anlayış İslâmiyetin benimsenmesi ile beraber yeni inancın kabulleri çerçevesinde yeni bir yorum kazanmıştır. Bu anlayış evvelâ Allah'ın kudretini anlatmada ve varlığın yorumunda göze çarpmaktadır. Âyetlerde bu anlayış açıkça görülebilmektedir: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.(Âl-i İmrân, 190)"; "Körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz (Fâtır, 19, 20, 21)"

B. Tasavvuf, Aşk ve Tezat

Klâsik edebiyatın önemli kaynaklarından biri tasavvuf olmuştur. Tasavvufun sunduğu bakış açısı, his ve duyuş âlemi klâsik edebiyat sanatkârları için zengin bir kaynak olmuştur. Nazariyenin ötesine taşarak yaşamın bir parçası olan ve sosyal hayattaki davranış şekline sanatın ideal dünyasına kadar geniş bir çerçevede varlık kazanan tasavvufun İslâm medeniyetinin varlık sahası nispetinde televvünü geniş olmuştur. Arap-İran ve Türk tasavvufunun medeniyetin müşterekleri çerçevesinde birleşen bakış açıları yanı sıra onların tefekkür hayatlarının mâhiyetleri nispetinde de farklılaştığı görülmektedir. Bu çerçevede Türk düşünce, örf ve ananesi ya da Acem düşünce, örf ve ananesinin farklı terkipler doğurması oldukça doğal görülmektedir. Köprülü (2003: 145) İslâm dini içinde birçok mezhep ve mesleğin zuhurunu ve zaman zaman birbirleri ile çatışmasını büyük ölçüde İslâm dininin yayıldığı geniş coğrafyada karşılaştığı dış unsurlardan etkilenecek gelişim göstermesine bağlamaktadır. Tasavvufun gelişim seyri de aynı tablo görülmektedir. Her bir farklılık tasavvufun özde bir anlayışına yeni değerler katmış ya da yeni terkipler doğurmuştur.

Türk tasavvufu, yayılma sahasına bağlı olarak kendine has karakterinin yanı sıra Acem tasavvufuna ait vasıfları da bünyesinde bulundurmıştır. İslâm dini gibi tasavvuf da Acem aracılığı ile Türk dünyasına yayılmıştır. Bu çerçevede ilk mistik Türk eserlerinin Acem lisanı ile yazılmış olması ve Acem mistik eserlerinin örnek alınması oldukça doğaldır. Türk dünyasında mistik bir temâyülün inkişafı bu etkileşim sürecinden önce başlamış ve orijinal karakter gösterebilmiştir. Ferîdüddin Attâr'ın eserleri, bu süreçte örnek alınan ilk eserlerden olmuştur. (Ülken 2013: 201, 202) Acem tasavvufunun Türk tasavvuf ve edebiyatına tesiri sonucu başlangıçta zühdi nitelik taşıyan Türk tasavvufu mistik bir niteliğe bürünmüş, hakikî aşkla mecazî aşk bir karışım yaşamış, tasavvuf düşüncesi remizli bir dil oluşturmuştur. Böylelikle de tasavvuf düşüncesi Acem tesiri-ne bağlı olarak ince, lirik bir görünüm kazanmıştır. (Kurnaz 1997: 28) Buna karşın Türk tasavvufunun doğuşu ile Acem tasavvufunun doğuşu pek çok noktada farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar şöyle özetlenebilir: Türk tasavvuf düşüncesinin doğuşu ahlâkî ve ilmî bir karaktere sahipken Acem tasavvufunun gayesi sanattır. (Ülken, 2013: 204) Acem tasavvufu mistik duyuş ve düşünüşün sanatkârane anlatımını gaye edinmiştir. Böylelikle Türk tasavvufu doğuşunda sembolizme dayalı sanatkârlıktan uzak durmuştur. Acem tasavvufunun insaniyetçiliği dikkat çekmektedir. İnsan âlemin merkezine konularak panteist anlayışın bir gereği mutlak varlık olarak addedilmektedir. Türk tasavvufunda ise insanın yanı sıra vatan, ülke telakkileri ile karşılaşılmaktadır. (Ülken 2013: 203, 204)

İslâm dini bütün varlıkların Yaratıcı tarafından yoktan var edildiğini kabul etmektedir. Tasavvuf bu anlayışı tecellî olarak yorumlamaktadır. Bütün kâinat, tek olan bir varlığın

(Vahdet-i Vücûd) değişik şekil ve türlerde tecellîsi olarak kabul edilmektedir. Varlık anlayışı Vahdet-i Vücûd Nazariyesi çerçevesinde îzâh edilmektedir. Varlığı zıtlık anlayışı içinde yorumlama müşterek bir yaklaşım olarak görülmektedir. Gerçek varlık olan vücûd-ı mutlakın karşısında geçici bir varlığa sahip olan adem-i mutlak bir ayna hükümündedir. Adem-i mutlak aynadaki hayâl misalidir. (Kemikli 2011: 109) Bu anlayışa bağlı olarak her şey zıddı ile anlaşılabilir. Varlığın anlaşılması için yokluk, hayrın anlaşılması için şer gereklidir. Yokluk ve şer ise bir varlık sahibi değildir. Bir süreliğine gerekliliği olan bir hayâlden ibârettir. (Gibb 1999: 35, 36) Tasavvufî bu bakış açısı aşağı yukarı bütün bir tasavvuf geleneğinde temel müşterek olmakla beraber bu müşteregin yorumu varyantlar da doğurmuştur. Bütün bu varlık âleminin îzâh ve yorumlarında ise kavmî kozmogoni ve tefekkür anlayışı belirleyici olmuştur. Varlığın tasavvufî anlayış içinde yorumlanışında “zıtlık” fikri ile karşılaşmaktadır. Türk, Yunan ve İran varlık anlayışı şöyledir:

Türk Tefekkürüne Göre: Âlem iki zıt kuvvet arasındaki uyumdan doğmuştur: “Gök Tanrı” ve “Yağız Yer.” İnsan bu zıtlıkların uyumunun bir neticesidir. Dünya üzerindeki huzur, barış, vb. bu uyumun korunması ile mümkündür. Varlık ve insan arasında birbirine tâbi olma yoktur. Her ikisinin de uyum ve vahdet oluşturduğu görülmektedir. Türk hikmetinde büyük bir muvazenecilik vardır. İnsanın mutluluğu zıt prensiplere uygun yaşamakla mümkündür. Türk yönetimi ve yönetici vasıflarında da bu ilkenin egemenliği dikkat çekmektedir. (Ülken 2013: 52, 53, 54, 55) Zıt fikirleri uzlaştırma eğilimi Türk tefekkürünün hâkim bir karakteridir. Özellikle Muhyiddin-i Arabî bu düşünce şeklini canlandırmış ve ileri bir merhaleye taşımıştır. Bu anlayışın zaman zaman uç bir noktaya eriştiği görülmektedir. Bunun neticesinde Osmanlı düşüncesinde en aykırı düşünceler dahi bir terkibe tâbi tutulmuştur. (Ülken 2013: 238, 239) Bu düşünce şekli aşk anlayışına bir model biçmiştir. Âşıklık mertebesinde olan kişi için küfür, îmân birdir.

Yunan Tefekkürüne Göre: Âlemde değişmez ve mukadder mertebeler bulunmaktadır. İnsan bunlara boyun eğmeli ve kendisine zıt olan arzularını öldürmelidir. (Ülken 2013: 52) Türk tefekküründe ise kader anlayışı ıslah edici olarak karşımıza çıkmaktadır. Kötülükler düzeltilmekte ve iyi olanın ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. (Ülken 2013: 57)

İran Tefekkürüne Göre: İnsan bu kâinattaki derin çarpışmadan ancak son günde yani Mehdî'nin zuhuru ile kurtulabilecektir. Bu nedenle onu beklemelidir. (Ülken 2013: 52) Kader karşısındaki duruşunda ise varlıkçı bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir.

Tasavvufun edebiyata sunduğu büyük bir malzeme şüphesiz “aşk” anlayışı olmuştur. Varlığı aşk ile îzâh eden tasavvufun bu câzip yaklaşımı sanatın büyüklü dünyasında

kendine sağlam bir yer edinmiştir. Aşk hem sanatın hem de medeniyetin inşâsında bir kimlik olmuştur. İslâm medeniyetinin tasavvuf anlayışı yekpâre olmadığı gibi aşk anlayışı da buna bağlı bir çeşitlenme göstermektedir. Bu çerçevede medeniyet içinde milletlerin tefekkür dünyalarına göre şekillenen tasavvuf ve tasavvuftan mülhem aşk anlayışı incelenmelidir. Edebî eserdeki tasavvufî doku ve aşk anlayışı düşünce hayatının mâhiyetince şekillenmektedir. Düşünce hayatının tanınmasında sanat eserlerinin tedkiki de büyük bir malzeme sunmaktadır. Tasavvufun aşk anlayışı zihnî, hissî ve estetik bir zeminde şekillenmektedir. Zühdî bir yaşam nazariye hâlinde sistemleşerek estetik ifâdeye dönüşmüştür. Bu dönüşüm kâinat, eşyâ, madde ve insan algısının temel belirleyicisi olan kavmî tefekkürden uzak değildir.

Edebiyat tasavvufî çerçevede varlığı yorumlarken onun estetik kodlamasını belirleyen düşünce hayatı olmuştur. Böylelikle tezat sanatı müşterek bir estetik anlayış olmakla beraber edebî metin içindeki yorumu düşünce hayatının mâhiyetine göre şekillenmiştir. Edebiyat kendi dünyası içinde düşünce dünyasına bağlı olarak varlığı zıddıyla beraber ele alıp yorumlamaktadır. Hakikî varlık olan Allah'ın varlığının anlamlandırılması ile başlayan zıtlık düşüncesi varlıkları zıttı ile yaratan Allah'ın yarattığı isim ve sıfatlarda, madde ve manada, gündelik hayatta insan psikolojisinde (sevinç, üzüntü), dünyanın zıtlıklar üzerine kurulu yapısında, edebî sanat olarak edebî eserde vb. pek çok sahada karşılaşılmakta; Hikemî şiirde estetik kaygı ve sözün gelişi olarak büyük değer görmekte (Pala 2003: 94) ve Sebki Hindî'de de anlamı ortaya çıkaran önemli bir sanat olarak görülmektedir. Böylelikle kültür ve medeniyet hayatımızın çok geniş bir cephesine bu görüşün nüfuz ettiği, edebî eserde yer alan tezat sanatının bir varlık anlayışına, dünya görüşüne dayandığı görülmektedir.

C. Estetik Algı Olarak Zıtlık

Klâsik edebiyatta tezat sanatı çokça başvurulan bir sanattır. Esas olarak iki zıt unsurun aynı öge etrafında toplanması ön koşulu söz konusudur. Edebî eserde mananın tebellür etmesinde tefekkür hayatının belirleyiciliğine bağlı olarak estetik bir kabul olarak yer almıştır.

Zıdd kökünden türetilmiş olan tezat kelimesi sözlük anlamı olarak "zıt, aykırı, ters; eş, benzer, denk" anlamlarında olup en az iki unsurun birbirine karşıtlığını ifâde etmektedir. Kelime için değişik dönem ve anlayışlar çerçevesinde karşıtlık, mukâbele, mutâbakat ve tıbâk, tezâd adlandırmaları kullanılmıştır. (Durmuş 2012: 58; Cevdet Paşa 2000: 81) Her ne kadar kelimenin uyuşma, uyum anlamlarına gelen mutâbakat ve tıbâk adlandırmalarının türün muhtevâsı ile uygunluk göstermediği yönünde itirazlar görüle de belâgat âlimleri bu sanat çerçevesinde zıtlar arasında uyum sağlandığı yönündeki tespit ve değerlendirmeleri ile adlandırmayı doğru bulmaktadırlar. (Durmuş 2012: 58)

Tezat anlama güzellik katan bir sanat olarak kısa bir söz, beyit ya da mısradaki gerçekten ya da itibâri olarak aralarında karşılıklı zıtlık bulunan iki ögenin (duygu, düşünce, hayal, davranış) anılması ve bu karşıt öge ya da öğelerin kimi vasıflarının ortaya konulmasıdır. (Durmuş 2012: 58, 59; Dilçin 2000:199; Külekçi 2011: 76; Kocakaplan 2011: 187; Saraç 2014: 163; Mermer ve Keskin 2005: 108; Aktaş 2007: 93) Bir arada kullanılan iki zıt öge anlamın ortaya çıkmasını kolaylaştırmakta ya da güzelliğin ifşâsını sağlamaktadır (Bilgegil 1989:184) Bu noktada edebî sanatın kullanımının ardında bir düşünce şekli ile karşılaşılmaktadır. Tezat sanatı şiirde dili etkin kılma ve anlamı belirginleştirme için şairin iki zıt unsuru bir bağlamda kullanarak şuurla yaptığı bir tercihi (Kaplan 2014: 240) olmakla beraber şairi kuşatan kültür ve medeniyet algısının tabî bir estetik tercihi ya da yansıması olarak da görülebilir.

Tezat sanatının bir sanat olarak kabul görebilmesinde birtakım koşullarla karşılaşılmaktadır. Dilçin (2000: 449), zıt unsurların ardına sıralanmasını tezat olarak kabul etmemektedir. Buna karşın Saraç (2014: 163) ve Cevdet Paşa (2000: 81) şiir dilinde zıt unsurlarla beraber çeşitli yönleri ile zıtlığa tekâbül eden, olumlu ya da olumsuzluk barındıran, birbirine nispet bulunduran, farklı renk tonlarını ifade eden kelimeleri de tezat olarak kabul etmektedirler.

Şeyh San'an hikâyesi tasavvufî bir hikâyedir ve hikâyenin estetik dokusu tezatlar üzerine kurulmuştur. Hikâyede beşerî ve İlâhî aşk arasındaki gelgit ve döngülerin anlatımında Acem tefekkürüne bağlı zıtlık prensibinin hâkimiyeti, tasavvuf ve aşk anlayışının şekillenmesinde değerler ve karşıt değerler sıralaması ve çatışması görülmektedir. Valıkçı ve estetikçi bir Acem tasavvuf anlayışının Acem tasavvufunun zıtlık prensibine bağlı olarak hikâyeyi şekillendirdiği görülmektedir.

Attâr'ın Mantiku't-Tayr eseri tasavvufî bir eserdir. Özellikle tasavvufun mistik çehresinin edebî inkişafında bu eserin önemli bir yeri vardır. Attâr'ın ve Acem tasavvufunun Mevlânâ üzerinde önemli ölçüde tesirinin olduğu bilinmektedir. Pek çok mutasavvıf ve şairi tasavvufî ve şair kimliğiyle etkileyen Attâr'ın Mevlânâ üzerinde de büyük nüfûzu bulunmaktadır. (Şahinoğlu 1991: 95, 96) Acem edebiyatından yapılan tasavvufî tercüme ve şerhler bir tasavvufî ısınmayı sağlamıştır. Bu ilk tercüme eserler arasında Attâr yer almaktadır. Attâr tasavvufî görüşlerini dile getirirken bazen söz güzelliğini manâdan daha az önemsemiş, manâyı kuvvetlendirmek istemiştir. (Şahinoğlu 1991: 96) Bununla beraber Attâr'ın Acem tasavvufunun karakter özelliklerini de yansıttığı görülmektedir. Tasavvuf'un edebiyatımızda zühdî bir kisveden mistik bir kisveye dönüşüm sürecinde Attâr'ın bütünüyle olmamakla beraber ince bir sembolizmden uzak olduğu görülmektedir. Bununla beraber o bu sürecin önemli bir hazırlayıcısı olmuştur. Attâr'a göre tasavvufî yolculuğun nihâyetinde insan Hakk'a erişip fenâ

hâlini yaşadığında aradığını kendinde bulacaktır. (Şahinoğlu 1991: 96) Onun tasavvufî görüşlerinde Vahdet-i Vücûd anlayışını zaman zaman ittihâd ve hulûla vardırıldığı görülmektedir. (Şahinoğlu 1991: 96) Eserin içinde yer alan Şeyh San'an hikâyesi Acem'e mahsus olan varlıkçı ve estetikçi tasavvuf anlayışının yansımalarının görülebileceği bir hikâyedir. Hikâyenin mihverini oluşturan tasavvuf ve aşk zıt unsurların çarpışması üzerine kurulmuştur. Zıt unsurların çarpışması varlıkçı bir netice doğurmaktadır. Bütün bu estetik ve tasavvufî anlayışın şekillenmesinde ise Acem tefekkürünün kendine özgü karakteri etkili olmuştur: Zıt unsurların çatışması. Şeyh San'an hikâyesinde bu tezat unsurlar şöyledir:

D. Şeyh San'an Hikâyesinde Zıtlık

D. 1. Hikâyenin Özeti:

Şeyh San'an zamanının en olgun, kemâl sahibi dört yüz dervişi olan, ilim ve amel sahibi, zâhir ve manâya sahip, sünnete bağlı, kerâmet sahibi, halkın rehberi bir pirdir. Bir gün rüyâsında kendisini bulunduğu harem makamından göçmüş, Rum ülkesinde bir puta secde eder görür. Gördüğü rüyâdan endişelenir. Rum ülkesine giderek rüyâsının tâbirini öğrenmek ister. Dört yüz dervişiyle Kâbe'den Rum ülkesine varır. Rum ülkesini baştanbaşa dolaşır. Bir gün ruhânî sıfatlı bir gâvur kıızıyla karşılaşır. Şeyh kızın peçesini açması ile ona âşık olur. Bu durumu anlayan şeyhler şaşırırlar. Nasihat etseler de faydası olmaz. Şeyh aşk ızdırabına düşerek perîşan olur. Dervişleri onu ibâdet, duâ ve tövbeye dâvet eder. O ise bugüne kadar âşık olmamış olmakla hayıflanır ve bütün bunları terk ettiğini belirtir. Şeyh, kızın sokağında yatıp kalkmaya başlar. Kız Şeyh'in kendisine âşık olduğunu anlar; fakat bilmezlikten gelir. Bu garip hâlinin bir Şeyh'e yakışmadığını belirtir. Şeyh ona âşık olduğunu söyler. Sevgiliden vuslatını diler. Kız, onun yaşlı ve bir dilim ekmeğe muhtaç olduğunu belirterek hâkir görür ve bu sevdâdan vazgeçmesini öğütler. Şeyh'in ısrarı üzerine vuslat için koşullarının olduğunu belirtir ve bunlardan birisini yapmasını ister: Puta secde, Kurân'ı yakma, şarap içme, îmânından vazgeçme. Şeyh bunlardan şarap içmeyi kabul eder. Şarap içen Şeyh İslâm için yazdığı kitapların ve hıfzındaki Kurân'ın manâsını yitirir ve kuru sözler geriye kalır. Şarap içen Şeyh kızın teklifiyle kiliseye gider, zünnâr kuşanır, abasını ateşe atarak yakar ve Hıristiyan olur. Şeyh bütün bunları yaptıktan sonra sevgiliye kavuşmak ister. Sevgili ise mehir koşar. Bir yıl durup dinlenmeden domuz çobanlığı yapmak Şeyh'in mehridir. Şeyh bunu da kabul eder. Şeyh Hıristiyan olunca dostları ve dervişleri onu terk ederek Kâbe'ye dönmeye başlarlar. Şeyh'in Kâbe'de onu çok iyi bilen bir dostu vardır. Kâbe'ye dönen dervişlerce onun hâline vakıf olur. Derviş onu kötü gününde terk eden dostlarına kızar ve vefâsızlıkla suçlar. Şeyh için Hakk'ın dergâhında yalvarmadıklarını belirtir ve bu sözü duyan dervişler mahcup olurlar. Bütün dervişeler Şeyh için duâyaya başlarlar. Kırk birinci gün dervişin rüyâsında Hz. Peygamber görünür ve

Şeyh'e şefaatin erdiğini ve onun bu kötü hâlden kurtarıldığını müjdeler. Derviş rüyâsını diğer dervişlerle paylaşır ve hep birlikte yola koyulurlar. Şeyh'in yanına vardıklarında onun kararsız olduğunu ve durumunda iyileşmeler olduğunu görürler. Şeyh unuttuğu ilmine tekrar kavuşur. Gusleder. Abasını giyer ve dervişlerle beraber Hicaz'a doğru yola koyulur. Şeyh rüyâsında Hıristiyan kızın güneşin kucasına düştüğünü ve ona Şeyh'in yoluna uyması yönünde telkinlerde bulunulduğunu görür. Hıristiyan kız değişim geçirir ve olağanın dışında hislerle kaplanır; Şeyh ve dervişlerin ardına düşer. Perişan hâlde, feryat ve figan içinde ve bir okadar da sevinçle onların izini sürer. Yaptıklarından pişman olarak Allah'tan hidâyet diler. Kızın hidâyete erdiği Şeyh'e manevî olarak hissettirilir. İlhamla o kıza sahip çıkması bildirilir. Şeyh hemen geri döner. Dervişler bu hâl karşısında şaşırırsalar da iç yüzünü öğrenince Şeyh'e katılırlar. Kızı bulduklarında yüzü sararmış ve perişan hâldedir. Derviş kızı bulunca kız Müslümanlığı öğrenmek ister. Şehâdet getirir ve îmâna kavuşur. Lâkin hemen orada canını verir.

D. 2. Hikâyede Tezat Unsurlar

Attâr, eserini bilinçli seçimlerle kurmuştur. Bu bilinçli seçimlere bakıldığında karşıtlıklar üzerine oluşturulan beyitler olduğu gibi bütün bir hikâyenin de karşıtlıklar üzerine inşâ olunduğu görülmektedir. Dilçin'e göre Attâr bir üslup olarak karşıtlıklardan ve paralelliklerden önemli ölçüde yararlanmıştı. Bu söyleyiş özelliği Mantıku't-Tayr çevirilerinde de görülebilmektedir. (Dilçin 2011: 375)

Mesnevi türü beyitlerle vücûd bulmasının yanı sıra olay içeren bir tür olduğundan mesnevi türüne yönelik yapılan çalışmalarda olay örgüsü ve muhtevânın dâima göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Mantıku't-Tayr mesnevisinde yer alan Şeyh San'an hikâyesi karşıt unsurlardan faydalanılarak oluşturulmuş bir eserdir. Eserde gerek beyit bütünlüğünde gerekse de eserin çevresinde şekillendiği olay ve olaya bağlı olarak ortaya çıkan duygu, değişim, geçişler, vb. karşıt unsurlar vasıtası ile sağlanmıştır. Böylelikle de Attâr'ın anlamı belirginleştirme, estetik değerler oluşturma, tasavvufî anlam dünyasını ortaya çıkarma, aşk anlayışını sergileme gibi amaçları bu karşıt unsurlarla sağladığı görülmektedir.

D. 2. 1. Aşk

Hikâye başlamadan önce aşkın yüceliğini ve aşkın bu yüceliği karşısında ortaya konması gereken vefâkar davranışları anlatmak için yapılan bir âşık ve aşk tanımlaması görülmektedir. Kuşların pâdişahı Simurg'a varabilmek için kuşlara rehberlik eden Hüdhüd diğer kuşları motive etmek için bir aşk hikâyesi anlatmakta ve birtakım cevaplar vermektedir. Bu cevapları aşk etrafında örgülenmekte ve âşık ve aşkla ilgili bu ifâdelerde karşıt unsurlar görülmektedir. Aşk kavramının değeri ve bu değer karşısın-

daki davranış şeklini öğretmek amacıyla kurgulanacak olan hikâyede âşığın ve aşkın tanımlaması karşıtlıklarla verilmektedir.

Can terki âşıklığın bir belirtisidir. Canın terki zâhidi de fâsığı da âşık yapar. Zâhid ve fâsığın bir noktada birleşmesi can terki ile mümkündür. Aşkın yüceliği, değerler üstü- lüğü karşıt unsurların kendisi karşısında varlık göstermemesi ile belirlenmiştir. Âşıklık maddî olanın terki ile mümkündür. Maddeden manâya yücelmektir aşk. Aşk karşısın- da bütün karşıtlıklar yok olur. Karşıtlıkların varlığı aşkı anlayabilmek içindir ancak:

چن به ترك جان بكويد عاشقى¹

خواه زاهد باش خواهی فاسقى

İster **zâhit** ol, ister **kötü** kişi.....canını terk ettin mi, âşıksın. (1175)²

Hikâyede tasavvufî bir değer olan aşk kavramının mâhiyeti belirlenirken karşıt unsur- lar dâima birlikte anılmakta, bu değerlerin mücâdelesini, mukayesesi ve karşıt değerler arasında birinden diğerine geçiş ve tekrar geri dönüşler oluşturulmaktadır. Karşıtlıkla- rın mücâdelesini hikâyenin tasavvufî aşk anlayışını ortaya koymada yararlanılan önemli bir yöntemdir. Hikâyeye bir yolculuk hikâyesidir. Bu yolculukta arzu edilen menzile ulaşmak isteyen kişi gönlün düşmanı olan canı terk etmelidir. Hikâyenin başlangıç öncesi hazırlayıcı ifâdelerde karşıt unsurların mücâdele içinde verildiği görülmektedir. Madde manânın, can gönlün düşmanıdır:

چون دل تو دشمن جان آمده ست

جان بر افشان ره به پایان آمده

Gönlün canına düşmandır...canını terk et, at yola...canını attın mı, yol biter. (1176)

Aşkın yüceliği anlatılırken karşıt unsurların her ikisinin de onun uğruna fedâ edilmesi gerektiği vurgulanır. İmân ve can, küfür ve imân mukayesesi yapılır:

گر توری کوبند از ایمان برای

ور خطاب آید تو را کز جان برای

تو که ای این را و ان را بر فشان

ترك ایمان گیر و جان را بر فشان

Sana imândan çık derlerse...candan vazgeç diye hitap gelirse bunu da ver, onu da...**imândan** vazgeç, **canını** fedâ et! (1178,179)

¹ Farsça beyitlerin alındığı eser: Şeffî Kedekenî, Muhammed Rıza. Tahran: Mantiku't-Tayr, Hakikat Kita- bevi (4. Baskı), 2005.

Aşk küfürden de îmândan da yücedir. Onun küfürle de îmânla da işi yoktur. Aşk kâfirlik ve İslâm'dan geçme hâlidir. O her iki karşıt hâlin dışında, fevkinde bir hâldir. Aşkın mâhiyetinin maddeden mânâyâ doğru olduğu karşıt unsurlar çerçevesinde verildikten sonra onun değerler üstünlüğü de yine karşıt unsurlar çerçevesinde anlatılır:

منکری گوید که این بس منکر است

عشق، گو، از کفر و ایمان برتر است

İnkâr eden, bu olmayacak şey...böyle şey câiz değil derse de ki: Aşk **küfürden** yücedir, **îmândan** da (1180)

Aşk, madde ve manâ, küfür ve îmân, can ve ten üstü bir değer olarak hikâyede yer almaktadır. Bu değer uğruna madde ve manâdan, küfür ve îmândan, can ve tenden geçilmesi gerektiği anlayışı ile pek çok beyitte karşılaşılmaktadır. (bkz. karşıtlıklar tablosu, b. 1190, 1192, 1194)³ Aşkın mâhiyetinin belirlenmesinde bu çerçevede pek çok karşılaştırmanın yapıldığı görülmektedir: Melek-insan, zerre-âlem vb. Aşk için dert gereklidir. Bu dert bazen can perdesini yırtacak, bazen de dikip perde altında gizleyecektir. Aşk için gerekli olan dert insanda varken meleklerde yoktur. Meleğin aşkı varken derdi yoktur. İnsan dışındaki mahlûklarda bulunmayan dert aşk ile insanı yüceltir. (kt./1185) Aşkın tek bir zerresi tüm âlemde iyidir. Aşk dert ile mümkün olduğundan derdin tek zerresi de bütün âşıklardan iyidir. (kt./1186) Şeyh San'an'ın yakalandığı aşk dermânı olmayan bir derttir. (kt./1249) Dermânı bile yakıp yandıran bir derttir. (kt./1250)

Hikâyede Hıristiyan kız Müslüman oluktan sonra Şeyh'in ona vuslatı İlâhî bir ilhamla Şeyh'e duyurulur. Bütün zıtlıklar ortadan kalktıktan sonra ve aşkta istenen merhaleye gelindiğinde Şeyh San'an'ın derdine dermân olacağı sevgili ile hemdem olması istenir:

باز گرد و پیش آن بت باز شو

با بت خود همدم و همساز شو

Geri dön....gene putu bul....o put gibi güzel sevgilinle hemdem ol, **derdine dermân et!**" diye ilham geldi. (1578)

² Beyitlerin günümüz Türkçesine nesir olarak aktarımının esas alındığı eser: Gölpinarlı, A. Mantık Al-Tayr. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2006.

³ Hikâyede yer alan karşıt unsurlar metnin sonunda bir tablo hâlinde beyit numaraları ile beraber gösterilmiştir. İşaret edilen her bir beyit için bu tabloya bakılmalıdır. Karşıtlık tablosu metin içinde kt., beyit b., kısaltması ile verilmiş olup karşıtlık tablosuna bakılması istenen beyitler için bu örnekten sonra sadece kt. kısaltması ve ilgili beyit verilecektir. İşaret edilen her bir beyit için tekrar tekrar bkz. kısaltması kullanılmayacaktır.

Aşk ve âşık gibi aşktan mülhem duyguların tesirinin anlatılmasında da karşıtlık oluşturulmuştur. Şeyh San'an duyduğu aşk ızdırabını toprak-ateş tezdı içinde anlatmaktadır. Onun topraktan yaratılmış olan canı yanıp durmaktadır. Bu ifâdeler aslında onun gönül dünyasındaki ızdırabının ifâdeleridir. Halbuki toprak ateşi söndürür. Ateş-toprak karşıtlığında ateş toprağı yakarak yok etmektedir. Soyut olan aşkın gönlünde yaktığı ateş topraktan yaratılmış olan bedene telmihle toprak ve ateş karşıtlığı içinde verilmiştir:

می روم با خاک جانی سوخته

ز آتش جانم جهانی سوخته

Şu **toprak** canımla **yanıp durmadayım**...canımdaki ateş âlemi parlatmada (1343)

Aşkın tesirinin anlatımında ateş-su karşıtlığı bağlamında kan-su ilgisi kurulmuştur. Aşk Seyh San'an'ın suyunu kurutmuştur. Ciğerindeki aşk ateşini söndürmeye su kalmamıştır. Elinde ancak gönül kanı vardır:

همچو شمع از سوختن خوابم نماند

بر جگر جز خون دل آیم نماند

Mum gibi yanıp yakılmadan ne uykum kaldı, ne rahatım...ciğerime serpecek gönül **kanından** başka bir **suyum** kalmadı. (1259)

Şeyh San'an Hıristiyan güzele âşık olduktan sonra onda görülen kusurlar karşısında gusletmesi istendiğinde o ciğer kanıyla yıkanıp arındığını söyler. Aşk manevî bir hâl olduğundan onunla kirleneni maddî suyun yıkaması beklenemez:

شیخ گفتش امشب از خون جگر

کرده ام صد بار غسل ای بی خبر

Şeyh ona, "Bu gece **ciğer kanıyla** yüzlerce defa **yıkanıp arındım** a bîhaber." diye cevap verdi. (1281)

Şeyh'in Hıristiyan kıza duyduğu aşk ateşi Şeyh'in suyunu kurutmuştur. Ateş ve su tezat kavramlardır. Şeyh'in gönül dünyasındaki aşk ateşinin hilkatindeki suyu kurutması şeklinde bir hayâl ile karşıtlıklar çevresinde aşk ızdırabı mübâlâğa edilmiştir. Diğer bir karşıtlık da zülûf ve ömür arasında yapılmıştır. Sevgilinin uzun zülûfleri âşığının ömrünü eksiltmektedir. ızdırabın çokluğu karşıt unsurlarla sağlanmıştır:

آتش عشق آب کار او ببرد

زلف ترسا روزکار او ببرد

Aşk ateşi suyunu kuruttu, işini bitirdi...Hıristiyan kızının **zülfü, ömrünü** elden aldı!
(1364)

Aşkın tesiri bahsinde gece ve gündüz karşıtlığı büyük ölçüde kullanılmıştır. Aşktan kaynaklanan sıkıntılar tükenmeyen, gündüzü olmayan bir gece gibi görülmektedir. Şeyh'in yakalandığı aşk gecesi olmayan, ziyâsı sönmüş gündüz gibidir:

گفت یارب امشبم را روز نیست

یا مگر شمع فلك را سوز نیست

Diyordu ki: “Yarabbî, bu **gecenin gündüzü** yok mu...yoksa feleğin ışığı olan güneşin ziyâsı mı kalmadı? (1257)

Şeyh San'an'ın aşk ızdırabını gece ve gündüz tezatı içinde belirtirken bundan şikâyetçi olmadığı görülmektedir. O bir taraftan ızdıraplı hâlini, sevgiliden ayrı geçen günlerini gündüzü olmayan bir gece gibi görürken (kt./1265) diğer taraftan gündüzüne bu gecede erdiğini (kt./1263), onun yaratıldığı günün bu gece için olduğunu (kt./1264) belirtmektedir. Böylelikle Şeyh San'an'ın aşk ızdırabı karşısında memnûniyet tezâdını yakaladığı söylenilebilir. Hikâyede silik olarak gece ve gündüz tezâdı içinde kader vurgusu yapılmıştır. Bu ise hikâyenin bütünlüğü içinde belirleyici bir rol üstlenmemektedir.

Hikâyenin asıl mihrini oluşturan aşk ve tasavvuttur. Mesnevî geleneği içinde yer alan hikâyedeki tüm olay, şahıs kadrosu, mekan, vb. aşk ve tasavvuf anlayışını belirlemek içindir. Hikâyedeki tasavvufî yolculuğun, mecâzî aşk çevresinde çekilen zorlukların nihâyeti hakikî aşkla neticelenmektedir. Hikâyenin sonunda Hıristiyan kızın da Müslüman olması bu çerçevede görülmektedir. Aşkın mecâzî ve hakikî mâhiyeti karşılaştırılarak maksadın hakikî aşk olduğu söylenmiştir. Şeyh rüyâsında Hıristiyan kıza Müslüman olması yönünde İlâhî bir hitap olduğunu görmüştür. Şeyh geçici aşkla onun yolunu tutmamıştır. O da gerçek olarak onun yolunu tutmalıdır. Böylelikle bütün bir yolculuk, hakikî aşka erme isteği bir karşıtlıkla; mecâz ve hakikat karşıtlığı ile verilmiştir:

او چو آمد در ره تو بی مجاز

در حقیقت تو ره او گیر باز

O **geçici aşkla** senin yolunu tutmamıştı...şimdi sen de **gerçek olarak** onun yolunu tut.
(1556)

D. 2. 2. Kişilik Tanıtımı

Hikâyenin aşk çerçevesinde şekillenecek olan anlam dünyasında izlenen metodun hikâyeye içindeki birçok öğede de tercih edildiği görülmektedir. Mesnevî türünün kişi, mekân, zaman tasvirlerinde bunu görmek mümkündür. Hikâyenin kahramanı olan ve

aşkî kişiliğinde yaşayacak olan Şeyh San'an'ın kişiliği tanıtılırken karşıt unsurlardan yararlanılmıştır. Karşıtlıklar kimliği belirgin kılan, tamamlayıcı bir anlam unsuru olarak görülmüştür. Onun kâmil bir insan olduğunu anlatmak için amel-ilim sahibi olma, açık ve gizli şeyleri bilme karşıtlığından yararlanılmıştır. Şeyh San'an gam zamanında da neşe zamanında da halka rehberdir. Böylelikle onun değerler değişimi öncesi takvâ ehli oluşu zıt unsurlarla anlatılmıştır:

هم عمل هم علم با هم یار داشت
هم عیان هم کشف هم اسرار داشت

Hem **ameli** vardı, hem **ilmi**...meydandaki şeyleri de bilirdi, **gizlileri de keşfederdi**, sırlara da mahremdi. (1200)

حلق را فی الجملة در شادی و غم
مقتدایی بود در عالم علم

Hulâsa **neşe** çağında da, **gam** zamanında da halka rehberdi...âlemde bayrak gibi yücelmişti, şöhret bulmuştu. (1206)

Hikâyede Hıristiyan kızın tanıtımı ve tesirleri karşıtlıklardan yararlanılarak anlatılmıştır. Aşkın sarsıcı tesirleri anlatılırken maşuğun suya kanmış lâl dudaklarının, bütün cihânı susuz bıraktığı, güzelin zülfünün Şeyh'in îmânına küfür yağdırdığı belirtilmektedir:

لعل سیر آیش جهانی تشنه داشت
نرکس مستش هزاران دشنه داشت

Suya kanmış lâl dudakları, bütün cihânı **susuz bırakmıştı**...mest nergislere benzeyen gözlerinin binlerce hançeri vardı! (1231)

عشق دختر کرد غارت جان او
کفر ریخت از زلف بر ایمان او

Kızın sevgisi can ülkesini yağmalamış...zülfünden **îmâna küfürler yağdırmıştı!** (1242)

Hikâyede Hıristiyan güzelin tasvirleri zıt unsurları barındırmaktadır. O ruhânî sıfatlı bir gavur kızıdır. (kt./1220)

Hikâyede görülen diğer kişi tanıtımlarında da bu anlayışın, karşıt vasıflar içinde tanıtmanın varlığı dikkat çekmektedir. Karşıt unsurlar kimlik tanıtımında bir tasvir unsurudur. Şeyh'in dervişleri gece gündüz riyâzattadır. (kt./1199) Şeyh'in huzuruna gelen yol kılavuzu erler onun huzurunda kendinden geçmektedir. (kt./1203)

D. 2. 3. Değerler Değişimi

Hikâyede Şeyh San'an'ın geçireceği değerler değişimin anlatılmasında karşıt öğelerden yararlanılmıştır. Şeyh San'an'ın değerler değişimi karşıt değerler arasında olmaktadır. Aşk sebebi ile Şeyh San'an, sahip olduğu bir değeri bırakıp başka bir değeri benimsemektedir. Hıristiyan güzeli gören Şeyh San'an'da aşk sebebi ile irâdî olmayan tezat davranışlar görülmeye başlamıştır. Sevgilinin tek bir saçının teli Şeyh'e zünnâr kuşandırmıştır:

چون نمود از زیربرقع روی خویش
بست صد زنارش از يك موی خویش

Peçe altından yüzünü gösterince, âdeta saçının bir teliyle **Şeyh'e yüzlerce zünnâr kuşattı.** (1238)

Şeyh San'an'daki değerler değişimi aşkın tesiri ölçüsünde pek çok tezat içermektedir. Şeyh San'an aşk değeri için iki uç noktada kimlik değerleri değiştirmiştir. Aşk onun varını yok etmiş (kt./1241), îmânına küfürler yağdırmıştır. (kt./1242) O, îmânını verip Hıristiyanlığı almış ve takvâyı satıp rezilliği satın almıştır. (kt./1243) Nâmûstan ve olmayacak şeylerden tövbe etmiştir. (kt./1283, 1284) O artık beline zünnâr bağlamış ve elinden tesbihini atmıştır. (kt./1285) Hıristiyan güzelin ondan istediği takvâyı bırakması ve kâfir olmasıdır. (kt./1282) Bunu yapan Şeyh San'an hamken pişmiştir artık. (kt./1395) Aşk pek çok hırkayı zünnâr hâline sokmuştur. (kt./1410) O, Hıristiyan kızı görünce akıldan da vazgeçmiştir, dinden de şeyhlikten de. (kt./1455) Din yolunda nice ibâdetler eden Şeyh eski bir gavurdan farksızdır artık. (kt./1476)

Şeyh'in tekrar eski hâle gelmesi, dönüşümü de tezat çerçevesindedir. Aşk uğruna bütün bir kimliğini değiştiren Şeyh San'an bir karşıt değerden diğer karşıt değere geçtikten sonra bu karşıt değerden tekrar eski değerlerine dönmüştür. Küfür gitmiş, îmân gelmiştir. Puta tapan, Tanrı'ya tapar olmuştur:

کفر بر خاست از ره و ایمان نشست
بت پرست روم شد یزدان پرست

Küfür yoldan savulup gitti, îmân gelip yerleşti...Kilisede puta tapan, Tanrı'ya tapar oldu. (1545)

Kadere bağlı şekillenen bir anlayışın hikâye içinde izleri güçlü değil, siliktir. Hikâyenin bütününde irâde ve buna bağlı mücâdele söz konusu iken, İlâhî lütufla da karşılaşılmaktadır. Hikâyede insan, nefsi ile mücâdelesinde "varlık" gösterecek kadar ön plandadır. Eser karşıt unsurlar arasında irâdeye dayalı mücâdeleyi esas almakla beraber

kaderin tecellîsi karşıt unsurlar arasındadır. İlâhî kudret Şeyh San'an'a günahlarına karşı tövbeyi nasip kılmıştır:

آن که داند کرد روشن را سیاه
توبه داند داد با چندین گناه

Apaydın şeyi kapkara yapmaya gücü yeten Tanrı, bunca **günaha** karşılık **tövbe** nasip etti. (1549)

D. 2. 4. Tasvirler

Hikâyenin pek çok unsuru karşıtlık oluşturularak tasvir edilmektedir. Hikâye içine bir zaman tasvirinde dahi bu anlayışın yansımaları görülmektedir. Asıl dikkat çeken nokta ise sıradan bir gece gündüz dönüşümünün dahi karşıtlık oluşturularak bir mücâdele sûretine dönüştürülmesidir. Gecedен gündüze geçişte gün Türk'ü gece Hindû'sunun başını kesmiştir:

ترك روز آخر چو با زرین سپر
هندو شب را به تیغ افکند سر

Nihâyet **gün Türk'ü**, altın kalkanını gösterip **gece Hindusû'nun** başını kılıcıyla kesince...(1312)

İlâhî kudret iki zıt öğeyi bir hâlden diğer hâle çevirebilir. Apaydını kapkara edebilir. Bu anlayış çevresinde Acem tasavvufunun zıtlıklar arasındaki mukayese ve mücâdele anlayışı, uyumu değil mücâdele ve üstünlüğü, bir hâlden diğer hâle dönüşme anlayışını doğurmuştur. Bu anlayış, Türk-İslâm düşüncesinin zıtlıklar arasında uyum gören hikmetçi anlayışı ile farklılık göstermektedir:

آن که داند کرد روشن را سیاه
توبه داند داد با چندین گناه

Apaydın şeyi **kapkara** yapmaya gücü yeten Tanrı, bunca günaha karşılık tövbe nasip etti. (1549)

Hikâyenin Şeyh San'anla beraber önemli bir kahramanı olan Hıristiyan kız karşıt unsurlar çerçevesinde tasvir edilmiştir. Şeyh için Hıristiyan kızın dudağı ve zülfü hem kâr hem zarardır. Yüzüyle civarı hem maksat hem maksuttur:

ای لب و زلفت زیان و سود من
روی و کوبیت مقصد و به بودم

Ey dudağıyla zülfü, **kâr** ve **ziyânım** olan, ey yüzüyle civârı, **maksadım**, **maksudum** kesilen sevgili. (1328)

Âşık modeli olarak Şeyh San'an ile ilgili tasvirlerde karşıtlıklardan yararlanılmıştır. Sevgili güneş olunca Şeyh San'an gölgedir. (kt./1340) Şeyh San'an bir gölgeye benzese de sevgilinin penceresindeki güneştir. (kt./1341)

Hikâyede en dikkat çeken tasvirler ise âşık ve mâşuk arasında yapılmaktadır. Hikâyede gerilimi tırmandırmak, aşk uğruna yapılacak fedâkarlıkları artırmak için Hıristiyan kız ve Şeyh arasında yapılan mukayesede de karşıtlıklar yer almaktadır. Tâlip ile matlûb arasında tezat bulunmaktadır. Kızın mehrinin çokluğuna karşılık Şeyh oldukça yoksuldur:

باز دختر گفت ای پیر اسیر
من گران کابینم و تو بس فقیر

Kız gene dedi ki: “Ey tutsak ihtiyar, benim **mehrim çok ağır**. Sense **pek yoksulsun!** (1415)

Şeyh San'an bir dilim ekmek dahi bulamazken pâdişahlığa konmak istemektedir:

آتش عشق آب کار او ببرد
زلف ترسا روزگار او ببرد

Sen nasıl olup da **pâdişahlığa konacaksın?** Karnını doyurmaya **bir dilim ekmek bile bulamıyorsun?** dedi. (1350)

Vuslat için Hıristiyan güzelin sunduğu koşullardan şarap içmeyi kabullenen Şeyh San'an'ın şarap içtikten sonraki hâlinin tasvirinde de âşık ve aşk karşıtlığı oluşturulmuştur. Âşık ihtiyâr, şarap yıllanmış, aşk ise terütâzedir:

پیر را می کهنه و عشق جوان
دلبرش حاضر صبوری کی توان

Âşık **ihtiyârdı**, şarap **yıllanmış**, aşksa **terütâze**...sevgilisi de oracıktaydı. Artık nasıl sabredebilirdi ki? (1390)

D. 2. 5. Duygular

Hikâyede duygular iki karşıt unsurun varlığı arasında ele alınmaktadır. Şeyh San'an Hıristiyan kıza âşık olduktan sonraki ruh hâlinde birbiri ile çatışan duygular görmektedir. Şeyh San'an vuslatı isterken ömür beklemekle geçmiştir:

روزگار من بشد در انتظار
گر بود وصل ببايد روزگار

Ömrüm **beklemekle** geçti...bir **vuslat** el verecekse, zamanla beklemek gerek! (1336)

وصل خواهم و آشنایی یافتن

چند سوزم در جدایی یافتن

Vuslat istiyorum, seninle âşinâ olmayı istiyorum...bu **ayrılıkla niceye bir yanayım?**" dedi. (1414)

Hıristiyan kızın tüm isteklerini yerine getiren Şeyh vuslatı istemektedir. Her bir vuslat isteği ikinci bir tezâdı doğurmaktadır. Duyguların yönü aşk için yapılan fedâkarlıkları arttıracaktır. Duygular vuslat yönündeyken hâl ayrılıktadır.

D. 2. 6. Davranışlar

Şeyh San'an aşk uğruna önceki davranışlarının dışına taşmıştır. Hikâyede ortaya konulan davranış şekillerinde de karşıtlıklardan yararlanmış. Şeyh San'an gâvur kızının gönlünün râzı olmasını önemsemekte, bunun dışındakileri önemsememektedir:

گفت چون ترسابعه خوش دل بود

دل ز رنج این آن غافل بود

Şeyh, "**Gavur kızının gönlü râzı olsun da...şunun bunun incinmesine aldırış bile etmem.**" dedi. (1297)

Eskiden neşe ve gamın içinde halka rehber olan Şeyh San'an artık Kâbe'nin akıllısı ve kilisenin sarhoşudur. (kt./1299) Artık kâfir olanda îmân aranmamalıdır. (kt./1209) Hıristiyan kızın isteklerini yerine getirmesine rağmen ona ulaşamayan Şeyh'in îmânı da küfrü de, kârı da zararı da kalmamıştır. (kt./1423) Şeyh Hıristiyan güzeli olmadan cennete girmektense onunla cehenneme girmeyi tercih etmektedir. (kt./1427)

Şeyh San'anın davranışları Hıristiyan kız tarafından garip bulunmaktadır. Bir zâhidin şirk şarabından sarhoş olması ve Hıristiyan mahallesinde oturması anlamlandırılmamıştır. Aşk, zâhide şirk şarabı içirmiş ve onu Hıristiyan mahallesinde oturttuğu:

کی کنند ای از شراب شرك مست

زاهدان، در کوی ترسایان، نشست

Zâhitler nasıl olur da **şirk şarabından sarhoş olurlar**, nasıl olur da **Hıristiyanların mahallesinde otururlar?** (1321)

Şeyh San'anın davranışlarının yanı sıra aşk ve tasavvuf içerikli hikâyenin diğer kahramanlarının davranışlarında da karşıt unsurlar yer almaktadır. Ana öğeler olan aşk ve tasavvuf temâsının belirlenmesi için hikâyenin her bir karesinde bu anlayış gözetilmiştir. Şeyh'i müritlerinin terk ettiğini duyan yakın dostu müritlerini vefânın ne eri ne de avradı olmama ile suçlar:

با مریدان گفت ای تردامنان

در وفاداری نه مردان نه زنان

Dervişler dedi ki: “Ey eteği bulaşık kişiler, vefakârlıkta ne **ersiniz** siz, ne **avrat!** (1478)

Başlangıçta Şeyh'i terk eden müritleri tekrar yanına dönerek neşede de gamda da onun yanında yer almak isterler. (kt./1490) Şeyh San'an'ı terk eden müritleri tekrar onun yanına dönerek zâhitlik yerine rezilliği, din yerine gavur olmayı kabul ederler. (kt./1491) Vefâya bağlı olarak gösterilecek bir davranış iki karşıt unsurdan birinden diğerine geçişle sergilenmektedir. Davranışlardaki karşıtlıklar hikâyenin aşk ve tasavvuf dokusunu besleyen karşıt öğelerden yararlanma anlayışı ile uygunluk göstermektedir.

D. 2. 7. Tasavvuf

Hikâye bir yolculuk hikâyesidir. Tasavvufî mâhiyeti olan hikâyenin yolculuğunda karşıt unsurlarla yol metaforu oluşturulmuştur. Evvelâ bu yol çetin bir yol olduğu için cesâret istemektedir. Bu yolda korkaklık bir kenara bırakılmalıdır. Aşk yolunda çocukluk bırakılmalı, erlerin aslanı gibi yola girilmelidir:

چند ترسی دست از طفلی بدار

باز شو چون شیر مردان پیش کا

Nice bir korkacaksın? **Bırak şu çocukluğu! Erlerin aslanı gibi yola gir, işe koyul!** (1195)

Hikâyenin tasavvuf içeriğinin ortaya konmasında da aynı yol izlenmiştir. Hıristiyan kızın Müslüman olduktan sonra canını teslim etmesi mecâz denizinden bir katrenin geldiği hakikat denizine gitmesi olarak nitelendirilmiştir. Mantıku't-Tayr'ın yolculuk üzerine kurulu tasavvufî anlamı gelmek-gitmek, mecâz-hakikat, katre-deniz karşıtlığı içinde verilmiştir:

قطره ای بود او درین بحر مجاز

سوس دریای حقیقت رفت باز

O, **mecâz** denizinden bir **katreydi**; gene **geldiği hakikat denizine gitti.** (1601)

Attâr, karşıtlıklar üzerine kurduğu hikâyesini özetler mâhiyette bitirmiştir. Yolculuk metaforu üzerine kurulu hikâyede menzile ulaşmada gönül ve nefis dâimî ve çetin bir mücâdele içindedir:

جنگ دل با نفس هر دم سخت شد

نوحه ای در ده که ماتم سخت شد

Gönlün nefisle her an savaşıp durması pek çetinleşti...mâtem şiddetlendi...gene bir ağıt yak, gene bir feryat et! (1607)

Mantıku't-Tayr mesnevisinin bütünlüğü içinde kuşların yolculuğu göz önüne bulundurulduğunda insan irâdesinin zorlanarak menzile varma anlayışının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu anlayış varlıkçı bir sonucu doğurmuştur. Şeyh San'an hikâyesinin ön hazırlayıcı ifâdelerinde can ve gönül düşmanlığı vurgusu ve hikâyenin sonunda gönül ve nefis mücâdelesinin çetinleştiğinin beyânı karşıt unsurların mücâdelesini anlayışının önemli ifâdeleridir. Bu anlayış hikâyenin kurgusunu oluşturan zıtlıklar arası mücâdeledir. Bu anlayış estetik bir algı olarak Şeyh San'an hikâyesinin aşk ve tasavvuf dünyasına şekil vermiş ve hikâyenin temel kurgu ögesi olmuştur.

Sonuç

-Ferîdüddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr adlı eserine yer alan Şeyh Sa'nın hikâyesi eserin bütünlüğü içinde tasavvufî bir nitelik taşımaktadır.

-Şeyh San'an hikâyesinin kurgusu aşk üzerine olup tasavvufî/mistik anlam dünyasının şekillenmesinde aşkın şekillendirici gücünden yararlanılmıştır.

-Hikâyenin mihverini teşkil eden aşk ve tasavvuf anlayışının tebellür etmesinde zıtlıklardan/karşıtlıklardan estetik bir tercih olarak büyük ölçüde yararlanılmıştır.

-Zıtlıkların birbiri ile çatışması Acem düşüncesinin zıt prensipler arasında gördüğü ezeli çatışma anlayışının bir yansıması olarak görülmektedir.

-Zıtlıkların doğurduğu iç çatışma ve değerler arasındaki tercih bütün bir hikâyenin aşk ve tasavvuf anlayışının belirlenmesini sağlamıştır.

-Edebî eser, edebî sanat ve aşk anlayışı kendisini var kılan düşünce hayatı ile birlikte ele alınıp incelenmelidir. Hikâyede sıralanan bir dizi karşıtlılar estetik bir tercih olmakla beraber düşünce hayatının gerçek bir unsurudur.

-Aşkın yüceliğini anlatan hikâye edebiyatımıza manzum ve mensur tercüme olarak geçmiş, müstakil eser olarak ele alınmış, hikâyenin kahramanı Şeyh San'an'a pek çok telmihte bulunmuş ve Şeyh San'an bir âşık modeli olmuştur. Bu modelin dikkat çeken yönü ise yaşadığı paradokstur.

KARŞITLILIKLAR TABLOSU	
چن به ترك جان بكويد عاشقى خواه زاهد باش خواهى فاسقى	İster zâhit ol, ister kötü kişi....canını terk ettin mi, âşısın (1175)
چون دل تو دشمن جان امده ست جان بر افشان ره به پایان امده ست	Gönlün canına düşmandır...canını terk et, at yola...canını attın mı, yol biter. (1176)
گر تو را کويند از ایمان برأى	Sana îmândan çık derlerse... candan vaz geç

ور خطاب آید تو را کز جان برای	diye hitap gelirse (1178)
تو که ای این را و ان را بر فشان ترك ایمان گیر و جان را بر فشان	Bunu da ver , onu da... îmândan vazgeç, canını fedâ et! (1179)
منکر گوید که این بس منکر است عشق،گو،از کفر و ایمان برتر است	İnkâr eden, bu olmayacak şey...böyle şey câiz değil derse deki: Aşk küfürden yücedir, îmândan da (1180)
عشق را با کفر و با ایمان چه کار؟ عاشقان را لحظه ای با جان چه کار؟	Aşkın küfürle , îmândan ne işi var? Âşıkların bir an bile olsun canla uğraşmak işleri mi? (1181)
عشق را دردی ببااید پرده سوز گاه جان را پرده در،گه پرده دوز	Aşka perdeleri yakan bir dert gerek... gâh can perdesini yırtmalı , gâh dikip perde altında gizlemeli! (1185)
ذره عشق از همه عشاق به ذره ای درد از همه عشاق به	Aşkın bir zerresi , bütün âlemden iyidir...derdin bir zerresi, bütün âşıklardan iyi! (1186)
قد سیان را عشق هست و درد نیست درد را جز آدمی در خورد نیست	Meleklerde aşk vardır, dert yok...dert adandan başka bir mahlûkatta bulunmaz. (1188)
هر که را در عشق محکم شد قدم در گذشت از کفر و از اسلام هم	Yola ayak basan, bu yolda ayak direyen, küfürden de geçer İslâm'dan da! (1190)
چون تو را این کفر و این ایمان نماند این تن تو گم شد و این جان نماند	Senin bu küfrünle îmânın kalmadı mı, şu tenin de yok olur, şu canın da kalmaz! (1192)
پای در نه همچو مردان و مترس در گذر از کفر و ایمان و مترس	Erler gibi ayağını bas, korkma... küfürden de geç , îmândan da korkma! (1194)
چند ترسی، دست از طفلی بداری باز شو چون شیر مردان پیش کار	Nice bir korkacaksın? Bırak şu çocukluğu! Erlerin aslanı gibi yola gir , işe koyul!(1195)
هر مریدی کان او بود ای عجب می نیاسود از ریاضت روز و شب	Dervişleri de aynen kendisi gibiydi... gece gündüz riyâzatta bulunurlar, bir an bile dinlenmezler, istirâhat etmezlerdi. (1199)
هم عمل هم علم با هم یار داشت هم عیان هم کشف هم اسرار داشت	Hem ameli vardı, hem ilmi ... meydandaki şeyleri de bilirdi, gizlileri de keşfederdi , sırlara da

	mahremdi. (1200)
پیشوایانی که در پیش آمدند پیش او از خویش بی خویش آمدند	Huzûruna gelen yol kılavuzu erler, kendilerinden geçerler de öyle gelirlerdi. (1203)
حلق را فی الجملة در شادی و غم مقتدا بی بود در عالم علم	Hulâsa neşe çağında da, gam zamanında da halka rehberdi...âlemde bayrak gibi yücelmişti, şöhret bulmuştu. (1206)
دختری ترسا و روحانی صفت در ره روح اللہ صد معرفت	Ruhânî sıfatlı bir gavur kıızıydı bu...Ruhullah yolunda binlerce bilgiye sahip olmuştu. (1220)
لعل سیرایش جهانی تشنه داشت نرگس مستش هزاران دشنه داشت	Suya kanmış lâl dudakları, bütün cihânı susuz bırakmıştı...mest nergislere benzeyen gözlerinin binlerce hançeri vardı! (1231)
چون نمود از زیربرقع روی خویش بست صد زنارش از يك موی خویش	Peçe altından yüzünü gösterince, âdetâ saçının bir teliyle Şeyh'e yüzlerce zünnâr kuşattı. (1238)
هر چه بودش سربسیر نابود شد ز آتش سودا دلش چون دود شد	Varı yoğu tamamıyla yok oldu...gönlü, sevdâ ateşiyle dumanlar içinde kaldı. (1241)
عشق دختر کرد غارت جان او کفر ریخت از زلف بر ایمان او	Kızın sevgisi can ülkesini yağmalamış... zülfünden îmâna küfürler yağdırmıştı! (1242)
شیخ ایمان داد و ترسایی خرید عاقبت بفروخت رسوایی خرید	Şeyh îmânını verdi, Hıristiyanlığı kabul etti...takvâyı sattı, rezilliği satın aldı! (1243)
هر که پندش داد فرمان می نبرد زان که دردش هیچ درمان می نبرد	Ona öğüt verenin öğüdü tesir etmiyordu...çünkü derdinin dermânı yoktu ki! (1249)
عاشق او آشفته فرمان کی برد؟ درد درمان سوز درمان کی برد؟	Perişân âşık, nasıl olur da söz dinler? Dermânı bile yakıp yandıran dert, nasıl olur da dermânı kabul eder? (1250)
گفت یارب امشبم را روز نیست یا مگر شمع فلك را سوز نیست	Diyordu ki: "Yarabbî, bu gecenin gündüzü yok mu...yoksa feleğin ışığı olan güneşin ziyâsı mı kalmadı? (1257)
همچو شمع از سوختن خوابم نماند بر جگر جز خون دل آبم نماند	Mum gibi yanıp yakılmadan ne uyukum kaldı, ne râhatım...ciğerime serpecek gönül kanından başka bir suyum kalmadı. (1259)

هر که را يك شب چنين روزى بود روز و شب کارش جگر سوزى بود	Kimin bir gecelik böyle bir gündüzü olursa, işi gücü gece gündüz ciğerler dağlamak , yanıp yakılmaktır. (1262)
روز و شب بسیار رتب بوده ام من به روز خویش امشب بوده ام	Gece gündüz hayli harâetle düştüm...fakat gündüzüme bu gece eriştim! (1263)
کار من روزى که مى پر داختمند از برای این شبم مى تاختمند	Beni yarattıkları gün , meğerse bu gece için yaratmışlar! (1264)
یا رب امشب را نخواهد بود روز شمع گردون را نخواهد بود سوز	Yarabbî bu gecenin gündüzü yok mu? Feleğin mumu yanmayacak mı? (1265)
شیخ گفتش امشب از خون جگر کرده ام صد بار غسل ای بی خبر	Şeyh ona, "Bu gece ciğer kanıyla yüzlerce defâ yikanıp arındım a bîhaber." diye cevap verdi. (1281)
آن دگر يك گفت ای پیر کهن گر خطایی رفت بر تو تبوه کن	Bir başkası "Ey ihtiyâr pîr, bir hata ettiysen geldi geçti... tövbe et. " dedi. (1282)
گفت کردم تویه از ناموس و حال تا بیم از شیخی و حال و محال	Şeyh ona da, "Nâmûstan, halden tövbe ettim... Şeyhlikten, olmayacak şeylerden tövbe ettim. " diye cevap verdi. (1283)
گفت تسبیحم بیفگندم ز دست تا توام بر میان زنار بست	Şeyh dedi ki: "Belime zunnâr bağlayabilmek için elimden tesbihi attım! " (1285)
گفت چون ترسبچه خوش دل بود دل ز رنجناين و آن غافل بود	Şeyh, "Gavur kızının gönlü râzı olsun da... şunun bunun incinmesine aldırış bile etmem. " dedi. (1297)
گفت اگر کعبه نباشد دیر هست هشيار کعبه ام، در دیر مست	Şeyh, "Kâbe olmazsa, kilise hazır ya...ben Kâbe'nin akıllısıyım, kilisenin sarhoşu. " dedi. (1299)
گفت جز کفر از من حیران مخواه هر که کافر شد از و ایمان مخواه	Şeyh ona da, "Ben şaşırılmış kalmışım.... benden küfürden başka bir şey isteme... kâfir olandan îmân arama. " (1309)
ترك روز آخر چو با زرین سپر هندو شب را به تیغ افگند سر	Nihâyet gün Türk'ü , altın kalkanını gösterip gece Hindûsu'nun başını kılıcıyla kesince...(1312)

کی کنند ای از شراب شرک مست! زاهدان، در کوی ترسایان، نشست؟	Zâhitler nasıl olur da şirk şarabından sarhoş olurlar, nasıl olur da Hıristiyanların mahallesinde otururlar? (1321)
ای لب و زلفت زیان و سود من روی و کویت مقصد و به بود من	Ey dudağıyla zülfü, kâr ve ziyânım olan, ey yüzüyle civârı, maksadım, maksudum kesilen sevgili. (1328)
روز گار من بشد در انتظار گر بود وصل ببايد روزگار	Ömrüm beklemekle geçti...bir vuslat el verecekse, zamanla beklemek gerek! (1336)
آفتابی، از تو دوری چون کنم سایه ام، بی تو صبوری چون کنم	Sen bir güneşsin...senden nasıl ayrılabilirim? Ben bir gölgeyim, sensiz nasıl durabilirim? (1340)
گرچه همچون سایه ام از اضطراب در جهم در روزنت چون آفتاب	Gölgeye benziyorum ama, kıvranıp kıvrılarak güneş gibi pencereye vurmadayım (1341)
می روم با خاک جانی سوخته ز آتش جانم جهانی سوخته	Şu toprak canımla yanıp durmadayım... canımdaki ateş âlemi parlatmada (1343)
آتش عشق آب کار او ببرد زلف ترسا روزگار او ببرد	Sen nasıl olup da pâdişahlığa konacaksın? Karnını doyurmaya bir dilim ekmek bile bulamıyorsun?" dedi. (1350)
آتش عشق آب کار او ببرد زلف ترسا روزگار او ببرد	Aşk ateşi suyunu kuruttu, işini bitirdi...Hıristiyan kızının zülfü, ömrünü elden aldı! (1364)
عاقبت با عشق نبود سازکار عاشقی را کفر سازد یاد دار	Takvâ ile aşk uyuşmaz. Aşkın sonu kâfirliktir, bunu unutma! (1382)
پیر را می کهنه و عشق جوان دلبرش حاضر صبوری کی توان	Âşık ihtiyârdı, şarap yıllanmış, aşksa terütâze...sevgilisi de oracıktaydı. Artık nasıl sabredebilirdi ki? (1390)
پیش از این در عشق بودی خام خام خوش بزی چونپخته کشتی والسلام.	Bundan önce aşkta hamdın, ham. Artık iyice otur, istirahat et...çünkü nihâyet piştin" dedi. (1395)
عشق از این بسیار کرده ست و کند خرفه با زنار کرده ست و کند	Aşk, bu çeşit nice hırkayı zünnâr hâline sokmuştur da, sokar da! (1410)

وصل خواهم و آشنایی یافتن چند سوزم در جدایی یافتن	Vuslat istiyorum , seninle âşinâ olmayı istiyorum... bu ayrılıkla niceye bir yanayım?" dedi. (1414)
باز ختر گفت ای پیر اسیر من گران کابینم و تو بس فقیر	Kız gene dedi ki: "Ey tutsak ihtiyâr, benim mehrim çok ağır . Sense pek yoksulsun! (1415)
در ره عشق تو هر چم بود شد کفر و اسلام و زیان و سود، شد	Aşkınin yolunda neyim varsa terk ettim...ne küfrüm kaldı, ne îmânım ...ne kârım kaldı, ne ziyânım! (1423)
دوستر دارم من ای عالی سرشت با تو در دوزخ که بی تو در بهشت	"Ey İsa yaradılışlı, yalnız cennete girmektense seninle cehenneme girmek daha hoş!" (1427)
تا چو سالی بگذرد هر دو به هم، عمر بگذاریم در شادی و غم	Yıl bitti mi, sana varırım... neşeli günlerimizi de, dertli zamanlarımızı da beraber geçiririz...bir arada yaşar gideriz!(1430)
شیخ ما گرچه بسی در دین بتاخت از کهن گبریش می نتوان شناخت	Şeyhimiz din yolunda nice ibâdetler etti ; ama şimdi onu tanıyamazsın, eski bir gavurdan ayırt edemezsin! (1476)
با مریدان گفت ای تردامنان در وفاداری نه مردان نه زنان	Dervişler dedi ki: "Ey eteği bulaşık kişiler, ve-fakârlıkta ne ersiniz siz, ne avrat! (1478)
عزم آن کردیم تا با او به هم هم نفس باشیم در شادی و غم	Onunla kalmaya azmettik... neşede , gamda onunla beraber bulunalım dedik...(1490)
زهد بفروشیم و رسوایی خریم دین براندازیم و ترساییم خریم	Zâhitliği satalım , rezilliği alalım ... dinden vazgeçelim , gavur olalım diye kurduk. (1491)
کفر بر خاست از ره و ایما نشست بت پرست روم شد یزدان پرست	Küfür yoldan savulup gitti, îmân gelip yerleşti ...Kilisede puta tapan , Tanrı'ya tapar oldu. (1545)
آن که داند کرد روشن راسیاه توبه داند داد با چندین گناه	Apaydın şeyi kapkara yapmaya gücü yeten Tanrı, bunca günaha karşılık tövbe nasip etti. (1549)
او چو آمد در ره تو بی مجاز در حقیقت تو ره او گیر باز	O geçici aşkla senin yolunu tutmamıştı...şimdi sen de gerçek olarak onun yolunu tut. (1556)
باز گرد و پیش آن بت باز شو	Geri dön....gene putu bul.....o put gibi güzel

با بت خود همدم و همساز شو	sevgilinle hemdem ol, derdine dermân et! " diye ilham geldi. (1578)
قطره ای بود او درین بحر مجاز سوی دریای حقیقت رفت باز	O, mecâz denizinden bir katreydi ; gene geldiği hakikat denizine gitti . (1601)
جنگ دل با نفس هر دم سخت شد نوحه ای در ده که ماتم سخت شد	Gönlün nefisle her an savaşıp durması pek çetinleşti...mâtem şiddetlendi...gene bir ağıt yak, gene bir feryat et! (1607)

KAYNAKLAR

- Ahmet Cevdet Paşa. Belâgat-ı Osmâniyye. (Haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay). Ankara: Akçağ Yay, 2000.
- Aktaş, H. Klâsik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar. Edirne: Yort Savul Yay., 2007.
- Bilgegil, K. Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat). İstanbul: Enderun Kit., 1989.
- Dilçin, C. Örneklerle Türk Şiir Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2000.
- Dilçin, C. Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler. İstanbul: Kabcacı Yay., 2011.
- Durmuş, İ. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Tezât Maddesi, Cilt, 41; s.58-60, Ankara: 2012.
- Gölpınarlı, A. Mantık Al-Tayr. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2006.
- Güzel, A. Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı (6. Baskı) Ankara: Akçağ Yay., 2014.
- Gibb, E.J.W. Osmanlı Şiir Tarihi: I, II, III, IV (Tercüme: Ali Çavuşoğlu). Ankara: Akçağ Yay., 1999.
- Kaplan, 18. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinin Estetik Çözümlemesi ve Yapılandırmacı Eğitim Sürecinde Kullanımı. İzmir: (Doktora Tezi), 2014.
- Kemikli, B. Sûfî Şairin İzinde Şiir ve İrfân. İstanbul: Kitabevi Yay., 2011.
- Kıyçak, Ö. 17. Yüzyıl Mesnevilerinin Zihniyet Çözümlemesi ve Yapılandırmacı Eğitim Sürecinde Kullanımı. İzmir: (Doktora Tezi), 2014
- Kocakaplan, İ. Açıklamalı Edebî Sanatlar. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 2011.
- Köprülü, M. F. Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yay., 2003
- Kurnaz, C. Dîvân Edebiyatı Yazıları. Ankara: Akçağ Yay, 1997.
- Külekcî, N. Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar. Ankara: Akçağ Yay., 2011.

- Mermer, A., Keskin, N. K. Eski Türk Edebiyatı Terimler Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yay., 2005
- Yazır, E. M. H. Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli. İstanbul: Ravza Yay., 1935.
- Okay, O. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Edebiyat Maddesi, Cilt, 10; s.395-397, İstanbul: 1994.
- Pala, İ. Müstesna Güzeller. İstanbul: L&M Yay., 2003.
- Saraç, M. A.Y. Klâsik Edebiyat Bilgisi. İstanbul: Gökkubbe Yay., 2014.
- Şahinoğlu, M. Nazif. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Attâr Maddesi, Cilt, 4; s.95-98, İstanbul: 1995.
- Şefî Kedekenî, Muhammed Rıza. Mantıku't-Tayr. Tahran: Hakikat Kitabevi (4. Baskı), 2005.
- Ülken, H. Z. Türk Tefekkürü Tarihi. (6. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2013.